

S éppen ezen a ponton támad némi hiányérzetünk. Amit az ellenforradalmi rendszer bírói testülete ezredraúg dolognak ismert, nem ismerhetjük annak mi, az igazságszolgáltatók. Markovits Györgyi általánosságban és — egy-két kirívó esetben — konkrétan is szól ugyan arról, hogy a könyvében idézett versek művészi színvonala erősen eltérő, ám érzésünk szerint mégsem tette meg a szükséges distinkciókat. Várnai Zseni és Bodrogi Zsigmond kötetei egyaránt a fehérterror könyvmáglyáin hamvadtak el. Bodrogi idézett verseszetét („Fölszántottam az ugart . . .”) azonban az agitatív indulatom túl mi sem emeli a költészet magasába — s még csak nem is a két szélső pólusra hivatkoztunk. Ha azonos is volt elítélhetőség szempontja, nem lehet azonos a felmentés és az igazolás. Szívesen láttuk volna a kötetben idézett versek árnyaltabb esztétikai elemzését, akár — néhol a megszólalásig hasonló szövegű — vádiratok és bírósági végzések rovására is.

A feltárt anyag heterogenitásától is kényserítve Markovits Györgyi metodikailag a legésszerűbb eljárást választotta: az időrendet. Korszakolásával általában egyetértünk, bár az 1937- és 38-as esztendő közé húzott cenzúra azt eredményezi, hogy a fentieként évben Erdélyi József ellen indított eljárásokat (középpontjukban a *Lovaspótló a Vérmezőn!*) csak több nekirugaszkodással tudja feldolgozni. Ismétlések eközben óhatatlanul előfordulnak. Egyéb megfontolások miatt is inkább az 1939-es év kínálkozik korszakhatáru.

Az ügyes kézzel válogatott versidézetek közül egyedül József Attila *Lázadó Krisztus*-ának teljes szövegű közlését ítéljük feleslegesnek. Az *Üldözött költészet* már csak példányszáma miatt sem népszerűsítő mű. Ez a vers pedig szakmai körökben közismert, vagy ha nem — biztosan akad kéznél József Attila-kötet. Radnóti, Illyés szintén ismert verseinek fényképmásolata a cenzori és ügyészi ceruzajelek miatt érdekes.

Szükség volt erre a kötetre, akárcsak iker-testvére, a *Magyar pokolra* is. (Szintén Markovits Györgyi válogatásában.) A Horthy-korszakkal foglalkozó irodalmár, sőt a történész sem nélkülözheti. A még teljesebb siker érdekében bizonyára el lehetett volna kerülni a helyesírás következetlenségeit, a néhol már bosszantó sajtóhibákat és a csak egy-két mondatban felbukkanó pongyolább megfogalmazást.

Lőrinczy Huba

Shakespeare-tanulmányok Szerk. Kéry László
Ország H. László, Szenci Miklós. Bp. 1965.
Akadémiai K. 395 l.

A költő születésének 400., illetve az első teljes magyar Shakespeare-kiadás megindulásának 100. évfordulója alkalmából készült

tanulmánykötet Shakespeare kutatóink — köztük több fiatal tudósjelölt — szám szerint tizennyolc dolgozatát tartalmazza. A részben esszészerű, részben anyagfeltáró jellegű tanulmányok a Shakespeare-filológia és kritika széles területét ölelik fel. Hasznosítják az eddigi magyar és külföldi kutatás eredményeit, sok új adatot hoznak felszínre, eddig észre nem vett összefüggést világítanak meg. Munkájukkal jelentősen hozzájárulnak hagyományos Shakespearé-képünk modernizálásához.

Tárgyuk szerint a tanulmányok négy csoportba oszthatók. Egyik részük Shakespeare XX. századi világirodalmi visszhangját, a polgári és marxista Shakespeare-kritika főbb irányzatait ismerteti. Egy másik csoport történeti-összehasonlító jellegű: Shakespeare-nek a középkori színművészethez fűződő viszonyát jellemzi. Öt dolgozat Shakespeare egy-egy drámáját vagy életműve egészét elemzi, valamely konkrét társadalmi, filozófiai vagy dramaturgiai probléma megvilágítása céljából. Végül — s az alábbiakban csupán ezekről írunk — ugyancsak öt tanulmány foglalkozik a magyarországi Shakespeare-kultusz egyes kérdéseivel: ezek azt vizsgálják, hogyan honosodtak meg a költő művei irodalmunkban és műfordításirodalmunkban, kritikánkban, színpadjainkon.

A szorosabban magyar irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányok közül Solt Andornak a *magyar Shakespeare-kép kialakulása a felvilágosodás és a romantika korában* című, színvonalas írása a magyar Shakespeare-kultusz alakulásáról ad átfogó, meggyőző képet, a kezdetektől az 1840-es évekig. Adatokkal bizonyítja, hogy téves volt Bayer József, Császár Elemér s más polgári tudósok véleménye, mely szerint nálunk az 1780-as és 1790-es években már Shakespeare-kultuszról beszélhetünk. Ellenkezőleg, Shakespeare-t a romantika irányzata „fedez fel” magának. Kítűnőek a Kisfaludy Sándor, Döbrentei, Buczy, Kőlcsey Shakespeare-képeről adott elemzések, de már problematikusnak érezzük Vörösmarty „Dramaturgiai töredékek”-jének végső megítélését. Solt Andor szerint (s e véleményével nem áll egyedül) Vörösmarty fedezi fel Shakespeare-ben a *realista* költőt, a *valóságükrözés* felülmúlhatatlan mesterét, „nyilván azzal a célzattal, hogy drámáit . . . irodalmunk realista tendenciáinak áramkörébe kapcsolja be”. (21. l.) Óvatosabban kellene bánni Vörösmarty esetében a *realista* jelző használatával, hiszen Vörösmarty Shakespeare műveiben a *romantika* valóságűség-igényét látja megtestesülni. A romantika fogalmát értelmezi vitathatóan a szerző, amikor nem szentel elég figyelmet annak, hogy az igényes, motivált lélektani jellemzés, az egyénítésre való törekvés, bizonyos élet-szerűség éppen a romantika vívmánya. A

fogalom leegyszerűsítése a tanulmányban úgy is kifejeződésre jut, hogy Solt nem is jelzi: a magyar romantika Shakespeare-képe tulajdonképpen az 1850-es években, Kemény, Salamon és mások írásaiban teljesedik ki.

Benedek András *Az Othello a magyar színpadon* című tanulmánya a magyarországi Othello-előadások kritikai számbavétele, az 1783. évi elsőtől napjaink Othello-bemutatói-ig. Színkritikákból, egykori színházi szemlékből mesterien rekonstruálja az egyes kor-szakok Othello-értelmezéseit, a változó rendezői koncepciókat és az egymástól eltérő színészi felfogásokat. Benedek helyesen hangsúlyozza: az 1850-es és 1860-as évek színkritikusainak, főképp Salomonnak és Gregussnak nagy érdeme volt, hogy az egész előadástól, a művészi élményről adtak képet bírálataikban, s mindig részletes elemzést igényeztek nyújtani a színész játékról is. Az ilyenféle kritikák, sajnos, azóta is fehér holló számba mennek. Galamb Sándor írása — *Magyar Shakespearé-előadások két centenárium között (1864—1916)* — érdekes, anyagfeltáró tanulmány; kár, hogy túlzottan ismertető jellegű.

A magyar Shakespeare-fordításokkal két, igensikerült tanulmány foglalkozik a kötetben. Kardos Lászlónak *A 73. szonett magyar útja* c. írása a vers tizenegy magyar változatát, többek között Szász Károly, Szabó Lőrinc, Ignótus, Kardos László, Keszthelyi Zoltán, Garai Gábor fordítását jellemzi. A műfordítás-elemzések, a különféle variációk állandó összehasonlításai önmagukban véve is találóak, kerek egészek, gyakran szinte költői szépségűek. A tanulmány értékét megsokszorozza az, hogy a szerző egyetlen vers változatainak tükrében műfordításunk fejlődését, szintjének hullámzásait is bemutatja, valamint az, hogy mindig a fordítók személyisége, költői alkata felől magyarázza az egyes magyar variánsok értékét, állandóan jelezve azokat a motívumokat is, amelyek „verstolmácsainkat” éppen ehhez a szonethez vonzották. Ruttkay Kálmán dolgozata — *Klasszikus Shakespeare-fordításaink* — Vörösmarty, Petőfi és Arany Shakespeare-átültetéseit teszi tüzetes vizsgálat tárgyává. Ő is nagy költőink egész életműve felől közeledik egy-egy fordításhoz. Mindig árnyaltan mutatja be, hogy a fordítások (pl. Petőfi Coriolan-ja vagy Arany Hamlet-je) mit jelentenek költőink pályáján, hogyan kapcsolódnak egymáshoz fordítások és eredeti művek. E téren egyszer túlzásba is téved a szerző: Arany Shakespeare-fordításainak megértéséhez felesleges az 1850-es évekről, az irodalom közismerten megnövekedett szerepéről adott terjengős fejtegetés. (43—46 l.)

A kötet e magyar irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányai közelebb hozzák a magyar Shakespeare-kultuszról szóló marxista

szintézis elkészítésének időpontját. S mintegy ki is jelölik e munka további feladatait, azzal, hogy az 1850-es és 1860-as évek, valamint századunk magyar Shakespeare-recepciójának tanulmányorozatokban való kidolgozására ösztönöznek.

Rigó László

Csanda Sándor: Hidak sorsa. Tanulmányok. Bratislava, 1965. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 273 l.

Csanda Sándor új kötetének fő jellemzője a sokrétűség. Négy évszázad történelmében és irodalmi életében fallózik. Költőportrék, szintéziskíséret, recenziók állnak egymás mellett, alkalmat adva mind a filológiára, mind az elvi összegezésre. Tematikai gazdasága és változatossága ellenére a kötet lényegében két körülhatárolható részre oszlik. A tanulmányok egyik csoportja a szlovák — magyar kapcsolatokat vizsgálja, a kötet másik felében a csehszlovákiai magyar irodalomról kapunk sokoldalú, érdekes képet.

Csanda speciális kutatási területe a régi magyar irodalom. Ebből a kérdéskörből figyelmet érdemel a recenzióként íródott Balassi-tanulmány, melynek merész következtetéseit vitára indítók. A Rákóczi-felkelés szlovák — magyar irodalmi kapcsolatairól már napvilágot látott egy alapos Csanda-tanulmány. A kuruc harcokat most új nézőpontból közelíti meg: a szlovák nép részvételét kutatja, jórészt általa feltárt új anyag alapján. A kötet egyik legjelentősebb fejezete Petőfi és a szlovákok viszonyával foglalkozik. A szlovák — magyar nacionalista ellentétek nagyon gyakran éppen Petőfi megítélése kapcsán törtek föl. Sőt Szlovákiában még ma sem zárult le megnagyvatóan ez a kérdés. A szerzőt elismerés illeti a bátor kérdésfelvetésért és a higgadt, objektív elemzésért — ha nem is értünk mindenben egyet vele. Petőfi nacionalizmusát nem kell magyaráztatni és elkendőzni. Nacionalista volt, mint mindenki abban a korban. De nem csinált költészetet a nemzetiségiek iránti érzéseiből, nem süppedt bele a sovíniszta viták és vádaskodások posványába. Életművének marxista felmérésekor nem ezen van a hangsúly, hanem egyetemes perspektívájú forradalmiságán.

A kötetnek második, a magyar olvasók számára talán jelentősebb része a csehszlovákiai magyarság irodalmát tárgyalja. Csanda itt a szintézis-alkotás igényével nyúl a jelenségekhez, a „regionális keretek között keletkezett” magyar irodalom egészéhez. Terjedelmes összefoglalásának jó részét az akadémiai kézikönyvben már olvastuk. A változtatások nem használtak a tanulmánynak, ugyanis szükségszerűen kimaradtak azok a költők (Forbáth Imre, Berkó Sándor, Vozári Dezső),